

Azië en Europa vergelijkenderwijs

Verwestersing en veroostersing in mondiaal perspectief

Mario Rutten¹

Summary

Asia and Europe in comparative perspective: Westernisation and easternisation in a global perspective

Westernisation of Asia and easternisation of Europe are two interconnected processes. Developments in Asia can only be understood within a global perspective, while globalisation cannot be grasped without knowledge of the developments in Asia. The study of Asia provides historical depth to the process of globalisation and gives insights into its future. Globalisation gives the impression that we are living today in a global village. Insofar that we can speak of a 'global village community', it is one marked by brutal indifference of the Asian middle classes towards those classed as being socially lower. There are strong indications that this tendency towards the abrogation of one's social responsibilities is not confined to Asia but is also present in European societies. There is a need to study developments in Asia and Europe within a comparative perspective.

1. Inleiding

Moderne middelen van transport en communicatie, zoals televisie en internet, hebben in de afgelopen decennia grote delen van de wereldbevolking dichterbij elkaar gebracht dan ooit tevoren. De explosieve toename in migratiebewegingen, goederenstromen en financiële transacties versterkt het idee van de wereld als een *global village*. In de literatuur en in de media is er de laatste jaren veel aandacht voor de gevolgen van deze recente versnelling in het proces van mondialisering. Het overgrote deel van deze studies gaat uit van de veronderstelling dat mondialisering hoofdzakelijk een proces is van verspreiding van invloeden vanuit het westerse deel van de wereld naar de zogenaamde niet-westerse samenlevingen in Afrika, Latijns-Amerika en Azië. In navolging van de moderniseringsbenadering in de jaren vijftig en zestig leggen deze auteurs de nadruk op de tendens tot homogenisering die van het proces van mondialisering uitgaat. De verspreiding van de drie M's over de wereld – McDonalds, Microsoft en MTV – worden in dat verband gezien als exponenten van een toekomstige werldsamenleving waarin steeds minder

plaats is voor lokale culturen (Ritzer, 1993; 1998). Erkend wordt dat dit proces niet overal op dezelfde wijze verloopt en zelfs in sommige delen van de wereld aanzienlijke vertraging heeft opgelopen. Maar aan het eindresultaat ervan wordt niet getwijfeld: de wereld als één groot dorp naar westers model. De opkomst van regionale bewegingen waarin de nadruk ligt op culturele eigenheid, wordt in deze visie beschouwd als een achterhoedegevecht. Pogingen tot versterking van de lokale identiteit in het niet-Westen leiden op zijn hoogst tot een tijdelijke vertraging van het proces van mondialisering. Uiteindelijk blijkt in deze visie mondialisering gelijk te staan aan verwestersing, waarin de rol van viervijfde van de mensheid beperkt blijft tot het al dan niet defensief reageren op ontwikkelingen van buiten de eigen samenleving.

Er kleven vanuit Azië gezien vele bezwaren aan deze opvatting. Naast aandacht voor de verwestersing van Azië is het van even groot belang aandacht te besteden aan de veroostersing van Europa, twee processen die onderling nauw met elkaar verweven zijn, zoals uit het volgende voorbeeld blijkt.

Ik ken de familie van Ashokbhai Patel al vanaf mijn eerste bezoek aan India in 1983. In 1986 woonde ik een jaar in Ashoks geboortedorp Vepargam in de deelstaat Gujarat, op zo'n 300 kilometer ten noorden van Bombay. Ashok zelf woonde er toen al niet meer. Na zijn huwelijk in 1984 is hij naar de grote stad verhuisd. Daar is hij eigenaar van een kleine winkel en woont in het huis erboven met zijn vrouw en drie kinderen.

De ouders van Ashok wonen nog in het ouderlijk huis in het centrum van Vepargam, samen met Ashoks jongere broer en diens gezin. Met acht hectare geïrrigeerde landbouwgrond behoort hun familie tot de elite van het dorp. Door de jaren heen heb ik vele malen met Ashoks vader en zijn jongere broer over de velden gelopen. Als echte herenboeren houden zij toezicht op het werk van hun landarbeiders en verrichten zelf geen handenarbeid.

Ashoks familie behoort niet alleen tot de rijkere families in Vepargam, maar maakt ook deel uit van de sociale elite van het dorp. De familie behoort namelijk tot de dominante kaste van de Patidars. Een belangrijk kenmerk van deze kaste in Gujarat is hun lange traditie van specifieke regelingen rond het huwelijk. Al vanaf het eind van de negentiende eeuw hebben de Patidars of Patels van deze streek zich georganiseerd in huwelijkskringen waarbij men dochters alleen uithuwelijkt aan andere Patidar-families binnen een vaste groep van dorpen. Zolang iedereen nog in de dorpen woonde, was het relatief eenvoudig om informatie te krijgen over de familieachtergrond van mogelijke huwelijkskandidaten en hun status binnen de gemeenschap. Op dit moment wonen er echter meer Patidars buiten de dorpen dan erbinnen. Dit leidde in de jaren zeventig en tachtig tot de oprichting van Patidar-organisaties in de steden, gebaseerd op het dorp van oorsprong of huwelijkskring. Een belangrijke doelstelling van deze organisaties is het verschaffen van informatie die het vinden van een huwelijkspartner en het aanhalen van banden binnen de kaste vergemakkelijkt.

Sinds tien jaar is Ashok de secretaris van de Vepargam Patidar-organisatie in zijn stad, een organisatie die in 1985 werd opgericht. Hoewel Ashok al vanaf zijn zesentwintigste niet meer in Vepargam woont, houdt hij nog steeds nauw contact met zijn geboortedorp. Hij belt regelmatig met zijn vader en broer en is op die manier goed op de hoogte van het wel en

wee van familieleden en bekenden in het dorp. Wanneer er vanuit Vepargam om steun wordt gevraagd, financieel of anderszins, is hij altijd bereid een speciale bestuursvergadering van de Vepargam Patidar-organisatie bij hem thuis bijeen te roepen.

Dat was ook het geval toen ik hem op een avond in juli 1999 opzocht. Naast vier bestuursleden van de organisatie was tot mijn verbazing ook Girish Patel aanwezig. Girish is het hoofd van de middelbare school in het dorp, en hoewel ik hem door de jaren heen regelmatig in Vepargam heb ontmoet, was ik hem bij Ashok thuis nog nooit tegengekomen. De komst van Girish bleek de reden te zijn van de bijeenkomst die avond. Girish was namelijk speciaal uit Vepargam hier naartoe gekomen om geld in te zamelen voor de bouw van een Swaminarayan-tempel in het dorp. Een paar maanden ervoor was door een commissie van Swaminarayan-aanhangers in Vepargam besloten dat Girish als schoolhoofd voor dit doel geld zou inzamelen van de Patels die buiten Vepargam wonen. De bijeenkomst die avond bij Ashok thuis was de eerste stop op zijn lange reis en bedoeld om de laatste voorbereidingen te treffen voor de inzamelingsactie die twee dagen later van start zou gaan.

Toen ik vorig jaar in Vepargam was, kon ik de tempel zelf bewonderen. Tijdens een bezoek aan Ashoks familie liet zijn vader mij vol trots een twee uur durende video-opname zien van de openingsplechtigheid in 2000. Ashok bleek een van de hoofdgasten te zijn geweest waarvoor hij speciaal voor twee weken naar Vepargam was gekomen. Samen met vertegenwoordigers van de Swaminarayan-sekte, die Ashok al eerder in zijn woonplaats had ontmoet, hadden ze ervoor gezorgd dat veel regionaal politieke kopstukken van de regerende hindoe-fundamentalistische BJP-partij bij de plechtigheid aanwezig waren. Toentertijd was besloten dat zijn broer kandidaat zou zijn voor deze partij in de komende deelstaatverkiezingen, waarvoor Ashok hem financieel zou steunen. De hindoe-moslimrellen die in Gujarat uitbraken na de aanslag op een trein in Godhra op 27 februari 2002, versterkten Ashok in zijn gevoel van trots over het feit dat de bouw van de tempel mede mogelijk is gemaakt door zijn organisatie. 'Als hindoes leven wij als een minderheid in ons eigen land. Het is daarom belangrijk dat we opkomen voor de rechten van onze mensen, ook al wonen wij buiten het dorp', zo gaf Ashok aan. 'Een nieuwe tempel in het dorp laat zien dat wij ons als Patels niet laten wegdrukken.'

In de antropologische literatuur over Azië vindt men wel vaker beschrijvingen van dorpsgenoten die geld inzamelen voor de bouw van een tempel. Ook dat het hierbij gaat om mensen die uit het dorp naar de stad zijn getrokken en nog steeds nauwe banden met hun dorp van herkomst onderhouden, is niet uitzonderlijk. Men organiseert bijeenkomsten van kastegenoten en keert met enige regelmaat terug naar het dorp, terwijl mensen uit het dorp soms een bezoek brengen aan hun familieleden en kastegenoten in de stad.

Het bijzondere van de hierboven beschreven bijeenkomst van het bestuur van de Vepargam Patidar-organisatie is echter dat zij niet plaatsvond in India, maar in Londen. Ashok woont namelijk al bijna twintig jaar in Engeland. Na zijn huwelijk in 1984 met een dochter van een Patidar-familie in Engeland, die tot dezelfde huwelijkskring behoort, is hij naar Londen verhuisd, en het is daar dat ik hem na vijftien jaar weer ontmoette.

Deze inleidende casestudie van Ashok Patel laat al even het belang zien van een vergelijkend perspectief bij de studie van Azië. In dit artikel stel ik drie 'vergelijkenderwijsheden' aan de orde. In de eerste plaats geef ik aan dat ontwikkelingen in Azië alleen te begrijpen zijn in een mondiaal perspectief. In de tweede plaats dat mondialisering niet te begrijpen is zonder kennis van de ontwikkelingen in Azië. En in de derde plaats volgt hieruit een pleidooi voor een hernieuwde comparatieve benadering in de studie van Azië en Europa.

2. Azië in mondiaal perspectief

Het is de verbondenheid van mensen als Ashok Patel met zijn familieleden en kastegenoten in India die ons de indruk geeft vandaag de dag in een wereld te wonen die veel weg heeft van een dorpssamenleving. De groeiende aanwezigheid in Europa van migranten uit Azië heeft daarbij tot het besef geleid dat mondialisering niet alleen bestaat uit verwestering maar in steeds belangrijkere mate ook uit wat men veroostersing zou kunnen noemen.² Hierbij wordt gewezen op de bijdrage die migranten leveren aan de culturele diversiteit van Europa, waarbij men echter vaak niet veel verder komt dan het voedselpakket en de uiterlijke verzorging. Zo doet men het soms voorkomen alsof de bijdrage aan de Nederlandse cultuur door de drie grootste Aziatische samenlevingen – Indonesië, China en India – vooral is gelegen in de nasigoreng met saté, de afhaalchinees en de met henna beschilderde handen. Deze stereotiepe maar wel positieve opvatting over de Aziatische bijdrage aan de westerse cultuur heeft recentelijk plaatsgemaakt voor een meer negatieve houding ten opzichte van het proces van veroostersing. Steeds vaker wordt gewezen op de toenemende bedreiging die zou uitgaan van de invloed van migranten op de Europese cultuur. Deze zou verantwoordelijk zijn voor de import van tradities in een tot nu toe moderne samenleving. Werd deze import van tradities in eerste instantie nog gezien als een tijdelijk verschijnsel dat te maken had met de onvolledige integratie van de eerste generatie van migranten in de Europese samenleving, steeds meer lijkt de overtuiging te hebben postgevat dat deze beïnvloeding een blijvend karakter heeft en voortkomt uit de relaties die migranten onderhouden met hun land van herkomst.

Een van de meest in het oog springende voorbeelden van deze 'import van tradities' vanuit Azië naar Europa is religie. In het Londen van Ashok Patel is de Swaminarayan-tempel hiervan een duidelijke exponent. Deze in 1995 door Gujarati-migrantengroepen opgerichte tempel illustreert de prominente aanwezigheid van het hindoeïsme in Engeland. Naast de vele religieuze en sociale bijeenkomsten heeft de Swaminarayan-afdeling in Londen een eigen lagere en middelbare school en organiseert het Gujarati-taallessen. Vol trots hebben verschillende Patel-families mij door de jaren heen de marmeren tempel in Londen laten zien, waar men via moderne media-technieken het hindoeïsme met behulp van een welhaast IKEA-achtige verkoopwijze aan de tweede en derde generatie van Gujarati-migrantengroepen probeert over te brengen. De oorspronkelijk aan het begin van de negentiende eeuw in Gujarat opgerichte Swaminarayan-sekte is verworpen tot een mondiale beweging die een voortdurende stroom van sekteleiders voortbrengt die vanuit India Engeland en andere delen van de Gujarati-diaspora bezoeken (Dwyer, 1994; Williams, 1984).

Meer in het algemeen is het de Wereld Hindoe Organisatie – de *Vishwa Hindu Parishad* (VHP) – die zorg draagt voor de verspreiding van hindoe-idealen vanuit India naar de rest van de wereld. Deze in 1964 in India opgerichte frontorganisatie van het hindoe-fundamentalisme heeft in de loop der jaren afdelingen opgezet in die landen waar een omvangrijke bevolking van Indiase afkomst aanwezig is. Vanuit die afdelingen probeert zij de Hindutva-beweging uit te dragen. Zo organiseert de in 1972 opgerichte afdeling in Engeland regelmatig lezingen, houdt zich bezig met het godsdienstonderwijs in overheidsscholen en publiceert tijdschriften, brochures en leerboeken. Via haar organisatorische en persoonlijke banden met de hindoe-fundamentalistische BJP-partij in India – die tijdens de verkiezingen in Gujarat in december 2002 een tweederde meerderheid behaalde – tracht de VHP gevoelens van hindoenationalisme onder de Indiase migranten te versterken en steun te verwerven voor haar beleid gericht tegen de moslimgemeenschap in India. Steeds vaker blijken de Gujarati-media in Engeland bijvoorbeeld, een belangrijke rol te spelen in de wijze waarop eventuele kritiek in de diaspora op agressie en geweld tegenover religieuze minderheden in India het zwijgen wordt opgelegd (Mukta, 2000).³

Bij de verkiezingen van mei 2002 zou de Nederlandse tak van de VHP haar achterban hebben aangespoord om op Pim Fortuyn te stemmen om zodoende uiting te geven aan sluimerende antimoslimgevoelens binnen de Hindoestaanse gemeenschap. Een korte studie naar de website van het Hindoe Studenten Forum Nederland uit dezelfde periode laat de verbondenheid van hindoejongeren in Nederland met hun geloofsgenoten in India zien. Berichten op het mededelingenbord verwijzen met name naar de onrechtvaardige behandeling van hindoes in India die als meerderheid in hun eigen land een achtergestelde positie zouden innemen. Verklaringen waarin men blijk geeft trots te zijn op de hindoe-identiteit gaan gepaard met steunbetuigingen aan de strijd van de hindoes in India en het uiten van anti-moslimgevoelens (Ramlal, 2003).

Deze antimoslimgezindheid en transnationale verbondenheid met India onder een deel van de Hindoestanen in Nederland is een recent verschijnsel. Terwijl moslims en hindoes in Suriname nauw met elkaar verbonden zijn, zijn zij bij hun inbedding in de Nederlandse samenleving meer van elkaar verwijderd geraakt.⁴ De autobiografie van Munshi Rahman Khan bevat echter aanwijzingen dat er ook in het verleden in Suriname soms sprake was van lokale spanningen tussen hindoes en moslims (Hira, 2003). In deze autobiografie wordt verwezen naar een bijeenkomst in 1934 in Dijkveld, vlakbij Paramaribo, waarin door lokale hindoe-organisaties in een resolutie zou zijn opgeroepen tot een economische en sociale boycot van moslims. In een uit 11 punten bestaande resolutie werden hindoes aangespoord geen zaken met moslims te doen, niets van moslims te kopen, niet bij moslims te werken en geen sociale omgang met moslims te hebben.

Dit lokale en geweldloze incident had onder andere te maken met de overkomst vanuit India van de Arya Samaj, een hervormingsbeweging binnen het hindoeïsme. Geschriften en prediking van Arische zendelingen op bezoek in Suriname – hetzij rechtstreeks uit India of via Brits-Guyana – leidden tot een sterkere profilering van de hindoeïstische godsdienst binnen de Hindoestaanse gemeenschap in Suriname. Dit is onder andere zichtbaar in de oprichting van verschillende hindoe-organisaties, zowel de hierboven genoemde hervormingsgezinde Arya

Samaj als de meer orthodoxe Sanatan Dharm (Hira, 2003; De Klerk 1953). Het is binnen deze context dat de oproep tot een boycot van moslims in de jaren dertig in Dijkveld plaatsvond.⁵

Deze voorbeelden van hindoes in Suriname, Nederland en Engeland laten zien dat mondialisering meer is dan verwestering; mondialisering betekent ook de overkomst van invloeden vanuit Azië naar andere delen van de wereld. Hoewel men recentelijk meer oog lijkt te hebben gekregen voor deze oosterse kant van mondialisering, blijkt die toch met name te worden gezien in de vorm van traditionele normen en waarden die een bedreiging zouden vormen voor de moderne Europese samenleving. Onze visie op Azië lijkt daarmee te zijn veranderd van een gebied waar mondialisering slechts in vertraagde vorm plaatsvindt, tot dat deel van de wereld van waaruit mondialisering in haar voortgang wordt bedreigd.

Het voorbeeld van Ashok Patel laat zien dat transnationale verbondenheid tussen Azië en Europa meerdere kanten kent. Mondialisering leidt niet alleen tot een toename van westerse invloeden in Azië en van Aziatische invloeden in Europa, maar ook tot een versterking in Azië van wat gewoonlijk 'traditionele bindingen' worden genoemd. De toenemende betekenis van kaste-organisaties binnen de Patidar-gemeenschap in Gujarat blijkt in belangrijke mate tot stand te zijn gekomen onder impuls van haar kastegenoten in Engeland en Amerika. In hun pogingen zich als nieuwkomers een plaats te veroveren in een vreemde samenleving maken de Patels in deze landen veelvuldig gebruik van traditionele bindingsmechanismen, zij het geschoeid op een modern organisatorische leest.

In de loop van de jaren zeventig en tachtig is een zeer groot aantal Patidar-organisaties in Engeland en Amerika opgericht, zowel op het niveau van de kaste, subkaste, huwelijkskring en het dorp van oorsprong. Deze nieuwe nadruk op oude loyaliteiten vond vervolgens haar weg terug naar het thuisgebied in Gujarat waar zij de tot dan toe slapende kaste-organisaties van de Patidars nieuw leven in bliezen. In het dorp Vepargam is een aantal jaar geleden voor het eerst een Patidar Samaj opgericht onder impuls van haar zusterorganisaties in Engeland en Amerika; of zou je in dit verband moeten spreken van de moederorganisaties in Engeland en Amerika en de zusterinstelling in India?

De sterke positie die de Swaminarayan-sekte op dit moment in Gujarat inneemt, is eveneens van vrij recente datum en voor een belangrijk deel het gevolg van haar positie binnen de gemeenschap van Gujarati-migranten in Engeland en Amerika. We zagen al dat de bouw van de Swaminarayan-tempel in Vepargam voor een belangrijk deel is gefinancierd door dorpsgenoten uit Engeland en Amerika. Het is vooral vanwege haar invloed onder Gujarati-volgelingen in de diaspora – eerst in Oost-Afrika, later in Engeland en Amerika – dat de Akshara Purushottam-tak van deze hervormingsbeweging in haar thuisgebied Gujarat recentelijk kans heeft gezien een zeer belangrijke sociale en politieke macht op te bouwen. De bouw in 1992 van het welhaast Walt Disney-achtige Akshardam tempelcomplex in de hoofdstad van Gujarat, Gandhinagar – voornamelijk met financiële steun uit de diaspora – illustreert de recent verkregen macht en rijkdom van deze sekte (Dwyer, 1994; Mukta, 2000; Williams, 1984). Het was dan ook geen toeval dat moslimextremisten dit complex in september 2002 uitkozen voor een gijzelingsaanval als reactie op de antimoslimpogrom in Gujarat in februari-maart van dat jaar, waarbij ten minste tweeduizend moslims werden gedood en tienduizenden hun huizen moesten ontvluchten.

ten en vele maanden verbleven in speciaal daarvoor ingerichte kampen (Varadarajan, 2002).

Het toegenomen belang van religie en kaste in Gujarat kan dan ook niet worden beschouwd als een lokaal verschijnsel. Het is evenmin een bewijs van het op defensieve wijze reageren op ontwikkelingen uit het Westen. Het aanpassingsproces als minderheid in de Engelse en Amerikaanse samenleving versterkt het ontstaan van transnationale identiteiten, welke op hun beurt aanleiding geven tot veranderingen in het land van herkomst. Het is de druk die van inburgering uitgaat, de noodzaak tot aansluiting bij de leefwijze in het land van aankomst, die tot versterking leidt van loyaliteitsgevoelens onder de migranten met het land van herkomst (Bremar, 2003). De morele en financiële ondersteuning die de Patidar-migranten verstrekken aan hun kastegenoten in Gujarat in hun strijd voor een hindoenatie is een recente illustratie van wat Ben Anderson eerder al als 'Long-Distance Nationalism' bestempelde (Anderson, 1992). De versterking van de rol van kaste en religie in Gujarat die mede het gevolg is van de verbondenheid van migranten in Engeland met hun familieleden in India, geeft daarmee aan dat veranderingen in Azië alleen vanuit een mondiaal perspectief te begrijpen zijn.

3. Mondialisering in Aziatisch perspectief

Azië is niet slechts een regio waar mondialisering een lokale uitwerking heeft, maar ontwikkelingen in Azië zijn een essentieel onderdeel van het mondialiseringproces. Wel is het zo dat mondialisering er vanuit Azië anders uitziet dan vanuit Europa of een ander deel van de wereld. Mondialisering vanuit Azië gezien, brengt het heterogene en diverse karakter van het proces meer naar voren, verschaft inzicht in de historische specificiteit ervan en vraagt aandacht voor de sociale uitsluiting die mondialisering in haar uitwerking kenmerkt. En daarmee ben ik aangekomen bij de tweede 'vergelijkenderwijsheid', namelijk dat mondialisering niet te begrijpen is zonder kennis van de ontwikkelingen in Azië.

Analyses over mondialisering in Azië hebben de neiging voorbij te gaan aan bestaande tegenstellingen binnen de transnationale bindingen en aan de diversiteit binnen de regio. Een onderzoek dat ik samen met een Indiase collega in Gujarat en Engeland heb verricht, toont aan dat er sprake is van intensief onderling contact tussen Gujarati-migranten in Engeland en hun familieleden in de dorpen in India (Rutten & Patel, 2002). Frequent telefoonverkeer, overmakingen van geld en het regelmatig voor kortere of langere periodes bij elkaar op bezoek gaan, zorgen voor een hechte band tussen familieleden die in verschillende delen van de wereld wonen. Tegelijkertijd echter gaat dit contact gepaard met grote ruzies en het uiten van verwijten over en weer. Dorpelingen in Gujarat benadrukken dat hun familieleden uit Engeland zich tijdens bezoeken aan het thuisland vaak arrogant opstellen. Zij beschouwen ze als verwende ontheemde migranten die op basis van hun verblijf in het Westen en de daarmee samenhangende welvaart een speciale positie in de Indiase samenleving opeisen. Dat respect echter wensen de familieleden in Gujarat op geen enkele manier te geven. De prominente positie van Ashok bij de opening van de tempel in Vepargam werd dan ook door meerdere dorpsgenoten achter zijn rug om bekritiseerd. 'Ashok was nooit religieus toen hij in het dorp woonde en nu is hij een van

de vips in de Swaminarayan-sekte. Dat is niet omdat hij zo vroom is, maar alleen omdat zijn donaties in Engelse ponden zijn en niet in Indiase roepees', zo gaf een neef van hem een keer aan. Deze houding van zijn dorpsgenoten en familieleden beschouwt Ashok als een gebrek aan waardering en respect voor alles wat hij en zijn kastegenoten in Engeland voor het dorp hebben gedaan. De veel gehanteerde afkorting NRI waarmee de Indiase overheid Indiërs buiten India aan het moederland tracht te binden, staat in zijn beleving dan ook niet voor 'Non-Resident Indians', maar voor 'Non-Required Indians'.

Naast aandacht voor dergelijke tegenstellingen binnen transnationale netwerken is het belangrijk voor het verkrijgen van inzicht in mondialisering om ook oog te hebben voor de diversiteit binnen de Aziatische regio.⁶ Zo blijken er grote verschillen te bestaan in de bindingen met het land van herkomst tussen verschillende Aziatische gemeenschappen. Chinese migranten blijken veel meer in het land van oorsprong te investeren en op grotere schaal financiële steun aan familieleden te verlenen dan migranten van Indiase afkomst.⁷ Een belangrijke oorzaak hiervoor lijkt te liggen in de verschillen in beleid van de Chinese en Indiase overheid ten aanzien van haar landgenoten overzee. Vanaf het begin van de twintigste eeuw heeft de Chinese overheid beleidsinstrumenten ontwikkeld om financiële investeringen aan te trekken van overzeese Chinezen, vooral van hen die in andere delen van Azië verblijven. Met een relatief korte onderbreking tijdens de periodes van de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie, worden er vanaf de jaren twintig en dertig met enige regelmaat delegaties, gesteund door lokale overheden, op pad gestuurd om fondsen onder de overzeese Chinese gemeenschap te verwerven. Tegelijkertijd zijn er door de tijd heen algemene maatregelen uitgevaardigd, zoals belastingvoordelen, die niet alleen de investeerders ten goede kwamen maar ook hun familieleden in China, zoals het verkrijgen van toegang tot beter onderwijs en huisvesting (Song, 2002; Thunø, 1999).

De Indiase overheid daarentegen heeft van het begin af aan een meer ambivalente houding gehad ten aanzien van de Indiase gemeenschap overzee. Dit had in eerste instantie te maken met de koloniale verhoudingen als gevolg waarvan de Indiase regering lange tijd de problemen van Indiase migranten als de verantwoordelijkheid van de Britse overheid heeft beschouwd. In de periode na India's onafhankelijkheid werd het overheidsbeleid ingegeven door Nehru's opvatting dat Indiërs in het buitenland niet naar India moesten kijken voor de oplossing van hun problemen maar zich volledig zouden moeten richten op integratie in het land van aankomst (Davis, 1968; Malik, 1997). De hieruit voortvloeiende afwachtende houding van de Indiase regering tijdens de crises in Kenia in 1967-'68 en in Oeganda in 1972 heeft vooral onder de Gujarati-migrantengroepen veel kwaad bloed gezet. Velen van hen moesten in zeer korte tijd het land verlaten en onder moeilijke omstandigheden een nieuwe toekomst opbouwen in Engeland (Michaelson, 1978-'79; Tambs-Lyche, 1980). Het zijn deze gevoelens van ressentiment die hebben geleid tot grote weerstand bij deze groep in Engeland om gehoor te geven aan de recente oproep van de Indiase overheid om als migranten in het buitenland je eigen wortels niet te vergeten en een deel van je vermogen te investeren in het land van herkomst.⁸

Deze aandacht voor het heterogene en diverse karakter van mondialisering in Aziatisch perspectief geeft aan hoe belangrijk het is om transnationale bindingen niet slechts in een vergelijk-

kend maar ook in een historisch perspectief te plaatsen. De opkomst van Azië vanaf het eind van de twintigste eeuw bouwt voort op een langetermijndynamiek die teruggaat tot ver voor de eerste ontdekkingsreizen vanuit Europa (Dobbin, 1996; Frank, 1998; Goody, 1996; Wolf, 1982). In dat opzicht biedt een perspectief vanuit Azië de mogelijkheid tot een historisering die meer recht doet aan de notie dat mondialisering geen nieuw proces is. Toch is de recente fase in het mondialiseringsproces niet slechts een versnelling van eerdere ontwikkelingen, maar verschilt zij in structureel opzicht van vroegere periodes.

De wereldwijde toename in mobiliteit van mensen, kapitaal en goederen aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw was voor een belangrijk deel een door de koloniale staat in gang gezet en gereguleerd proces. Zo emigreerde de grootvader van Ashoks vrouw in 1910 vanuit zijn dorp in Gujarat naar Kenia om daar als klerk in het Britse koloniaal bestuur te werken. En met hem migreerden in die periode tientallen miljoenen inwoners vanuit Brits-Indië naar andere delen van het Britse rijk. De meeste van hen werden te werk gesteld als contractarbeiders op plantages in het huidige Sri Lanka, Maleisië, Mauritius, Fiji, Suriname, Guyana, Trinidad, Tabago en Haïti. Deze door de staat geïnitieerde mobiliteit van arbeid in de context van een nationaal gekleurd kolonialisme staat in schril contrast tot de gereguleerde immobiliteit van arbeid die de huidige fase van het mondialiseringsproces kenmerkt. Terwijl kapitaalbewegingen in grote delen van de wereld in de afgelopen decennia tot op grote hoogte zijn geliberaliseerd, is er tegelijkertijd sprake van een bovenaf aangebrachte sterke inperking van de bewegingsvrijheid van arbeid.

Een tweede aspect waarin de huidige fase van mondialisering verschilt met die ervoor is gelegen in de organisatie van de productie. Door mondialisering is in de loop van de twintigste eeuw een situatie ontstaan, waar het eerder regel dan uitzondering is dat de productie is gescheiden van de markt, en arbeid van kapitaal. Deze vorm van transnationale bedrijvigheid waarin lokale arbeid wordt samengebracht met kapitaal uit een ander werelddeel was in eerste instantie onderdeel van een proces van schaalvergroting en voorbehouden aan grote multinationale ondernemingen. De overheveling van textielproductie vanuit Europa naar Azië is hiervan een duidelijk voorbeeld (Dicken, 1998; Hoogvelt, 1997).

De recente versnelling in het mondialiseringsproces wordt echter gekenmerkt door schaalverkleining en informalisering van kapitaal en arbeid. In zijn afscheidsrede in 2001 wees Jan Breman op de tendens tot informalisering van het stelsel van arbeidsverhoudingen in Azië. Hij stelde daarbij dat 'informaliteit niet zomaar een eigenaardigheid in een gebrekkige en een 'achterlijke' organisatie van economische bedrijvigheid is, maar te maken heeft met het onvermogen van de staat om controle uit te oefenen over kapitaal en de bezitters ervan' (2001: 8). Deze trend tot informalisering is ook zichtbaar in de toenemende mobiliteit van legale en illegale stromen van arbeid en goederen, zowel binnen Azië als naar gebieden erbuiten.⁹ In vergelijking met de eerdere fase van schaalvergroting via grote multinationale bedrijven wordt de recente versnelling van mondialisering bewerkstelligd door veelal kleinere ondernemingen die steeds vaker gebruik blijken te maken van bindingen met Aziatische migranten in Europa, Amerika of andere delen van Azië.¹⁰ De opkomst van 'call centres' in verschillende delen van India waar kantoorwerk voor Amerikaanse bedrijven wordt verricht, is hiervan een goed voorbeeld (UNCTAD, 1996).

Mondialisering, gezien vanuit Azië, brengt niet alleen het heterogene en diverse karakter van het proces naar voren en verschaft inzicht in de historische specificiteit ervan, het wijst tevens op de sociale uitsluiting die mondialisering in haar uitwerking kenmerkt. Het mondialiseringsproces van de afgelopen decennia geeft ons de indruk dat er een *global village* is ontstaan, dat de hele wereld omspant. Mondialisering is inderdaad meer inclusief als men de middenklasse in Azië beziet. De sociale verbondenheid van Indiase migranten in Engeland met hun familieleden en kastegenoten in Gujarat draagt bij tot een toenemende transnationale oriëntatie onder een deel van de middenklasse in India. De zware aardbeving die Gujarat op 26 januari 2001 trof, ontlokte bijvoorbeeld een indrukwekkende golf van medeleven aan de Indiase gemeenschap in Engeland en Amerika. Kort na de aardbeving slaagden Britse Indiërs er in om binnen twee uur twee miljoen pond in te zamelen, terwijl de American India Foundation een vijfdaags bezoek van Bill Clinton aan Gujarat organiseerde en beloofde 50 miljoen dollar in te zamelen voor hulp en wederopbouw.

Deze sociale betrokkenheid van Indiërs in het buitenland leek een indicatie te zijn voor het bestaan van een dorpssamenleving op wereldniveau waarin rijkere groeperingen aan de ene kant van de aardbol bereid zijn om een deel van hun recent verworven fortuin te gebruiken om het droeve lot van minder fortuinlijken aan het andere eind te verzachten. Bij nader inzien blijkt dat het vooral de sociale herkomst van degenen was met wie men contact heeft die het gemakkelijker heeft gemaakt voor Indiërs in het buitenland om zich met de slachtoffers van de aardbeving in Gujarat te identificeren. De eerste maanden na de ramp werd duidelijk dat veel van de middenklasse organisaties hulp boden langs lijnen van kaste, familie, godsdienst of politieke voorkeur. Niet het lot van landgenoten als zodanig lag dan ook ten grondslag aan de betrokkenheid van de Indiërs in het buitenland, maar de ellende van klasse- en kastegenoten (Rutten, 2001).

Het lijkt er steeds meer op dat leden van de Indiase middenklasse zich meer thuis voelen bij tegenhangers in andere Aziatische landen en in westerse samenlevingen dan bij de armen en arbeiders in de eigen samenleving. Om het in mondiale termen te stellen: het is tegenwoordig gemakkelijker om van Delhi naar Londen te reizen, dan van Delhi naar het platteland van Bihar (een onderontwikkelde arme staat in Noord-India). Dat kost niet alleen meer tijd; ook de sociale afstand tussen de middenklasse van Delhi en de bevolking van Bihar is groter dan die tussen de middenklasse van Delhi en Londen.

Meer in het algemeen kan worden gesteld dat een deel van de Aziatische middenklassen een wereldbeeld heeft ontwikkeld waarin deze zichzelf ziet als onderdeel van een internationale elite van eigenaars van kapitaal en kennis. Daarmee gepaard gaat het besef dat hun toekomst niet samenhangt met die van het merendeel van de bevolking in hun land en daar ook niet van afhankelijk is. Volgens hen is de toekomst veel nauwer verbonden met de belangengroepen van middengroepen in andere werelddelen. Tegelijkertijd blijkt echter zonneklaar uit de beperkingen van bewegingsvrijheid, de opkomst van nationalistische politieke bewegingen, specifieke religieuze gevoelens en etnische solidariteit in diverse Aziatische samenlevingen dat de werkelijkheid heel anders in elkaar zit. De toekomst van de middenklassen in Azië zal waarschijnlijk nauw verbonden blijven met die van de meerderheid van de bevolking in hun eigen samenleving.

Hoewel mondialisering meer inclusief is als we kijken naar de middenklasse in Gujarat, is het proces tegelijkertijd meer exclusief van karakter wat betreft de lagere klassen. Het wereldomspannende perspectief van een deel van de middenklasse in Gujarat gaat samen met een groeiende onverschilligheid over de toestand van de armen in hun eigen samenleving. Dit gebrek aan sociale betrokkenheid van de Gujarati-middenklasse maakt deel uit van een meer algemene tendens in India: de groeiende sociale afstand tussen de elite en de meerderheid van de bevolking en de toenemende aanhang onder de middenklassen voor ongevoelige opvattingen over de zwakkere segmenten van de samenleving. Hoewel dit verschijnsel niet nieuw is, blijkt dit reactionaire wereldbeeld inmiddels wijdverbreid onder grote delen van de middenklasse in India (Varma, 1998; Van Wessel, 2001). En het wordt expliciet uitgedragen. Ik heb dat in de afgelopen twintig jaar ook regelmatig waargenomen tijdens onderzoek op het platteland van Gujarat (Rutten, 1995; 2003). Een belangrijk kenmerk van dit wereldbeeld is de harteloze visie op armen: hun bestaan wordt gezien als een plaag en als een hindernis voor verdere vooruitgang. Pogingen van de overheid om door ingrepen een correctie aan te brengen op het verstoorde economisch en sociaal evenwicht in de samenleving worden door leden van de middenklasse in India beschouwd als een gevaarlijke bedreiging van de stabiliteit (Bremar, 1998).

Opmerkelijk is dat deze tendens tot verharding van de sociale verhoudingen veel minder nadruk krijgt in analyses over Zuidoost-Azië. Studies over arbeidsrelaties in kleinschalige ondernemingen in Indonesië bijvoorbeeld, wijzen vaak op het ontbreken van openlijke vormen van protest. Een belangrijke verklaring hiervoor wordt gezocht in de Indonesische, en dan met name in de Javaanse cultuur. De ideologie van *rukun* (harmonie) wordt verantwoordelijk gehouden voor het bestaan van een saamenhorigheidsgevoel binnen de *pribumi* (inheemse) gemeenschap van Indonesië, waarin hulp en steun aan elkaar voorop zouden staan (Mulder, 1998). Deze notie van gelijkheid zou voor een belangrijk deel verantwoordelijk zijn voor de vermeende harmonieuze sociale relaties tussen arbeiders en ondernemers in kleinschalige bedrijven in Indonesië.

Er is echter alle reden om aan te nemen dat de nadruk op homogeniteit binnen de Indonesische samenleving voor een belangrijk deel voortkomt uit de historische ontwikkeling in sociale verhoudingen. Een belangrijk gevolg van de specifieke koloniale structuur van Nederlands-Indië was dat de bevolking als onderdeel van een etnische groep in de nieuwe kapitalistische structuur werd opgenomen. Deze nadruk op de gemeenschap als ordenend principe van de economie en samenleving werd na de onafhankelijkheid als overheidsbeleid door de Indonesische staat gecontinueerd.¹¹ Dit alles heeft er mede toe geleid dat studies over arbeidsverhoudingen binnen kleinschalige bedrijvigheid in Indonesië meer aandacht besteden aan verschillen tussen etnische groepen dan aan de verschillen erbinnen. De crisis die Indonesië nu al meer dan zes jaar in haar greep houdt, maakt zichtbaar op welke wijze het proces van mondialisering over de afgelopen decennia tot een sterke sociale differentiatie binnen de bevolking heeft geleid. Ik neem dat zelf op dit moment waar in het kader van een onderzoek onder kleinschalige ijzergieterijen op het platteland van centraal Java. De neergang van driekwart van de bedrijven heeft in de betreffende dorpen tot een grote werkloosheid en toename van de armoede geleid. De rijkdom onder de bovenlaag van ondernemers is echter alleen maar toegenomen; zij

hebben weten te profiteren van de lage koers van de rupiah en hun bedrijf via export weten uit te breiden (Rutten, 2003).

Recente studies in andere delen van Indonesië geven ook aan dat er een toename is van armoede en van veelal verborgen vormen van verzet onder het armere deel van de bevolking, terwijl het gedrag en de houding van de elite getuigt van een grotere onverschilligheid ten aanzien van degenen die als sociaal lager worden gezien en die grotendeels zelf de schuld krijgen van hun misère (Breman & Wiradi, 2002; Kutaneegara & Nooteboom, 2000). Er is mede op basis hiervan aanleiding om te veronderstellen dat onder de recente versnelling van mondialisering de sociale relaties in Zuidoost-Azië steeds meer gelijkenis gaan vertonen met die in Zuid-Azië.

Analyses over mondialisering willen ons nogal eens de indruk geven vandaag de dag in een wereld te wonen die veel weg heeft van een dorpsamenleving. Voorzover er al gesproken kan worden van een dorpsamenleving op wereldniveau, dan wordt die gekenmerkt door brute onverschilligheid of zelfs meedogenloosheid van de Aziatische middenklassen ten aanzien van degenen die als sociaal lager worden gezien. De notie van de wereld als een egalitaire dorpsgemeenschap, een *global village*, moet dan ook beschouwd worden als een mythe. Mondialisering vanuit Aziatisch perspectief laat zien dat het dorp niet alleen een koloniale schijngehalte is, zoals Jan Breman bij zijn oratie aan de Universiteit van Amsterdam in 1987 opmerkte, maar dat het dorp nu ook tot een mondiale schijngehalte verworpen is. Azië is derhalve niet slechts een regio waar mondialisering een lokale uitwerking heeft, maar ontwikkelingen in Azië zijn een essentieel onderdeel van het mondialiseringsproces. Kennis van de ontwikkelingen in Azië brengt het heterogene en diverse karakter van het proces meer naar voren, verschaft inzicht in de historische specificiteit ervan en vraagt aandacht voor de sociale uitsluiting die mondialisering in haar uitwerking kenmerkt.

4. Azië en Europa in vergelijkend perspectief

Uit de hiervoor geschetste transnationale verbondenheid volgt de noodzaak voor een hernieuwde comparatieve benadering tussen Azië en Europa. Mondialisering vanuit Azië gezien dwingt tot een herziening van de veronderstelling dat het traject in de niet-westerse wereld in essentie neerkomt op een herhaling, zij het in een vertraagd tempo, van het proces van modernisering dat ten grondslag heeft gelegen aan de opbouw van de Europese samenleving. Deze notie van een evolutionair verloopend ontwikkelingsproces vormde de basis van de opkomst van de sociale wetenschappen in de negentiende eeuw en stond opnieuw centraal in de ontwikkelingstheorieën die in de jaren vijftig en zestig opgeld deden, zowel vanuit het moderniseringsperspectief als vanuit marxistische hoek. Zowel Rostows ontwikkelingsmodel uit 1960 als de marxistisch geïnspireerde theorieën over economische ontwikkeling uit die tijd gingen ervan uit dat ontwikkelingslanden de weg zouden moeten volgen die door de westerse ontwikkelde wereld al was afgelegd. Het was Karl Marx die aangaf dat 'the industrially more developed countries present to the less developed countries a picture of the latter's future'. W. Rostow volgde een soortgelijk type van generalisatie in zijn 'Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto', waarin

hij zijn take-off model van industrialisatie en economische vooruitgang in verschillende stadia baseerde op één voorbeeld, Engeland, dat verondersteld wordt een geldigheid te hebben voor alle vormen van economische ontwikkeling, zowel in het heden als verleden. Het is deze eenzijdige wijze van vergelijking van de Europese geschiedenis met ontwikkelingen in het niet-Westen die lange tijd comparatief onderzoek een slechte naam heeft bezorgd (Gunnarson, 1985).

De verwerping vanaf de jaren zeventig van algemene theoretische modellen voor comparatief onderzoek heeft geleid tot een exclusieve gerichtheid op de studie van Azië. Dit betekende echter niet dat er in de analyse van Azië geen vergelijkingen werden gemaakt met ontwikkelingen in Europa, maar dat deze nu 'ondergronds' plaatsvonden en daardoor minder controleerbaar waren (Rutten, 2003). Deze exclusieve gerichtheid op Azië heeft een grote hoeveelheid kennis over de hedendaagse Aziatische samenlevingen en hun historische ontwikkeling opgeleverd, maar heeft tegelijkertijd geresulteerd in een isolement van de Azië-studies (en andere regionale specialismen) binnen de sociale wetenschappen.

Nu er een omvangrijke hoeveelheid kennis is opgebouwd over Azië lijkt de tijd aangebroken om in de studie van de historische en hedendaagse ontwikkelingen van Europa meer gebruik te maken van nieuw verworven inzichten over Azië, iets waar Wertheim overigens al in 1964 op wees.¹² Zo zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat de eerdergenoemde tendens om sociale verantwoordelijkheid af te schuiven of af te schaffen zich niet beperkt tot Azië of ontwikkelingslanden in het algemeen. Onderzoek in het Westen, zowel in Europa als in de Verenigde Staten, wijst erop dat leden van de middenklasse er de laatste tijd toe neigen afstand te nemen van hun eerdere geloof in de interdependentie van alle groepen in de stedelijke samenleving.¹³

Daarnaast zijn er indicaties dat westerse economieën steeds meer worden gekenmerkt door een proces van informalisering van arbeid en kapitaal. Ik heb al even aangegeven hoe een perspectief vanuit Azië de mogelijkheid biedt tot een meer diepgaande historische analyse van het proces van mondialisering. Er is op basis van het voorafgaande aanleiding om te veronderstellen dat kennis van de ontwikkelingen in Azië van even groot belang is voor het verkrijgen van inzicht in de toekomst van mondialisering. Bij het ontstaan van de antropologie hoopte men door bestudering van buiten-Europese samenlevingen inzicht te krijgen in de vroegere fasen van de Europese ontwikkeling; vandaag de dag draagt kennis over Azië bij tot inzicht in de toekomstige ontwikkelingen van Europa.¹⁴

Terwijl het idee van de wereld als een groot dorp, een *global village*, steeds meer ingang vindt in de media en wetenschappelijke literatuur, lijken de deskundigen van het dorpsonderzoek bij uitstek, de antropologen en niet-westers sociologen, in deze discussie een marginale rol te spelen. Debatten over mondialisering worden voornamelijk gedomineerd door politicologen, sociologen en economen, en richten zich meer op de mobiliteit van kapitaal en van ideeën, dan van mensen. Antropologen en niet-westers sociologen lijken zich in hun studies hoofdzakelijk te beperken tot een analyse van de wijze waarop mondialisering op het lokale niveau uitpakt.¹⁵ Het voorbeeld van Ashok Patel laat zien dat wij als onderzoekers tot op zekere hoogte door ons eigen onderzoeksveld zijn ingehaald. Terwijl onze respondenten in de afgelopen periode een steeds grotere geografische mobiliteit aan de dag hebben gelegd, zowel in hun gedrag als in hun

perspectief op de wereld, hebben wij als antropologen en niet-westers sociologen nog te vaak een erg lokale actieradius in ons onderzoek.

Ik moest hieraan denken toen ik tijdens mijn onderzoek onder Indiase migranten in Engeland de schoonvader van Ashok Patel voor het eerst ontmoette. Deze 76-jarige man was in 1927 in een dorp in Gujarat geboren, had van zijn drieëntwintigste tot zijn tweeënveertigste in Kenia gewoond, en was daarna met zijn gezin naar Engeland geëmigreerd. Sinds zijn pensionering woont hij, samen met zijn vrouw, een aantal maanden per jaar bij hun dochter in Californië, terwijl ze de zomermaanden in hun huis in Londen doorbrengen en in de winter naar hun appartement in Gujarat gaan om van daaruit bezoeken aan hun geboortedorp af te leggen. Toen hij aan het eind van het gesprek naar mijn achtergrond vroeg, realiseerde ik mij hoezeer mijn eigen honkvastheid daarbij afsteekt. Het idee van de antropoloog of niet-westers socioloog die als een moderne mondiale onderzoeker de lokale bevolking in een gebied bestudeert, lijkt dan ook gedeeltelijk plaats te hebben gemaakt voor de lokale onderzoeker die een studie maakt van informanten met een grotere mate van mobiliteit dan hij of zij zelf.

De recente versnelling in het proces van mondialisering maakt een grotere mobiliteit in het doen van veldwerk noodzakelijk. In een regionale benadering van Azië vallen mensen als Ashok Patel in Londen buiten het gezichtsveld van de onderzoeker, terwijl men zich vanuit het veld van de etnische studies hoofdzakelijk richt op zijn aanpassing als minderheid in een westerse samenleving. Het is de combinatie van door onderzoek verkregen diepgaande kennis over mensen in Azië en in Europa, en de verbondenheid daartussen, die een belangrijke bijdrage kan leveren aan het verkrijgen van inzicht in het proces van mondialisering.¹⁶ In het voorafgaande heb ik aangegeven dat aan de ene kant ontwikkelingen in Azië alleen te begrijpen zijn in een mondiaal perspectief, terwijl aan de andere kant mondialisering niet te begrijpen is zonder kennis van de ontwikkelingen in Azië, waar op dit moment al meer dan zestig procent van de wereldbevolking woont. Dit onderstreept het belang van Azië-studies als wezenlijk onderdeel van de sociale wetenschappelijke discipline. Een te sterke gerichtheid op de regio draagt het gevaar in zich van wetenschappelijk isolement, terwijl een te grote disciplinaire nadruk op algemene thema's het gevaar in zich heeft dat Azië toch gezien blijft worden als een vreemd en speciaal deel van de wereld.¹⁷

Uit het voorafgaande volgt de noodzaak voor een hernieuwde comparatieve benadering in de studie van Azië en Europa. Naast aandacht voor de verwestering van Azië is het van even groot belang aandacht te besteden aan de veroostering van Europa, twee processen die onderling nauw met elkaar verweven zijn. Het is in dat opzicht belangrijk dat in deze tijd van versnelde mondialisering, de bestudering van niet-westerse samenlevingen een meer vanzelfsprekend onderdeel van de sociologie gaat uitmaken. Köbben pleitte hiervoor reeds in 1955 toen hij stelde dat de sociologie het niet zonder volkenkunde of antropologie kan stellen omdat men dan geen sociologie maar slechts westerse sociologie bedrijft, 'en de samenlevingsvormen van, laat ik een ruwe schatting maken, 2000 miljoen wereldburgers verwaarloost' (1955: 19). Dat aantal is sindsdien alleen al in Azië overtroffen, en het is in dat opzicht van het grootste belang dat de studie van Azië een essentieel onderdeel vormt van sociologische analyses over mondialisering. Kennis van Azië leidt immers niet alleen tot meer inzicht in de geschiedenis van mondialisering,

maar ook in de toekomst ervan. Het is daarom noodzakelijk te komen tot een hernieuwde vergelijkende benadering in de studie van Azië en Europa.

Noten

1. Afdeling Sociologie en Antropologie, Universiteit van Amsterdam, Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam. Dit artikel is een bewerking van de rede die is uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar sociologie, in het bijzonder de comparatieve sociologie van Azië aan de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 6 juni 2003. Voor commentaar op deze bewerking dank ik Bert Schijf.
2. Dat men met deze beïnvloeding vanuit het Oosten naar het Westen nog weinig rekening heeft gehouden blijkt onder andere uit het feit dat het woord 'veroostersing', in tegenstelling tot 'verwestersing', niet in het woordenboek der Nederlandse taal voorkomt.
3. Zie Rajagopal (1997) voor een analyse van de relatie tussen transnationale netwerken en het hindoenationalisme in de Amerikaanse context.
4. Hindoestanen in Nederland blijken in de afgelopen jaren steeds meer contact met Engeland te hebben. Er vinden regelmatig georganiseerde reizen naar Londen plaats waar men shows bekijkt, tempels bezoekt en gaat winkelen in wijken als Wembley en Southall. Mochten hieruit meer persoonlijke contacten voortvloeien tussen Hindoestanen in Nederland en Indiase migranten in Engeland, dan zou dat ook wel eens tot een grotere afstand tussen hindoes en moslims binnen de hindoestaanse gemeenschap in Nederland kunnen leiden. Dit is een andere mogelijke vorm van transnationale beïnvloeding, maar dan nu binnen de Indiase diaspora.
5. Tijdens de antimoslimpogrom in februari-maart van 2002 in de Indiase deelstaat Gujarat circuleerde een pamflet waarin in tien vrijwel identieke punten werd opgeroepen tot een economische en sociale boycot van moslims. Hoewel er geen enkel verband bestaat tussen beide gebeurtenissen, biedt de overeenkomst ertussen mogelijkheden voor verder onderzoek naar het bestaan hierbij van algemeen onderliggende mechanismen. Zie bijlage b van het Human Right Watch Report *We have no orders to save you; State participation and complicity in communal violence in Gujarat*, april 2002.
6. De nadruk binnen deze analyses ligt veelal op de transnationale bindingen tussen Azië en het Westen. Hierbij lijkt men gemakshalve vaak voorbij te gaan aan de mobiliteit binnen Azië, zowel wat betreft migratiebewegingen, goederenstromen als financiële transacties.
7. Wat betreft Foreign Direct Investments (FDI) is er een groot verschil tussen China en India, zowel wat betreft de absolute aantallen als in de bijdrage die de Indiase en Chinese migranten hieraan leveren. In totaal ontvangt India \$ 4 miljard per jaar aan FDI waarvan slechts 9,15% afkomstig is van Indiase migranten. China ontvangt per jaar in totaal \$ 48 miljard aan FDI waarvan de helft afkomstig is van overzeese Chinese migranten (*Far Eastern Economic Review*, 23 januari 2003). Hierbij moet echter wel worden aangetekend dat een deel van deze investeringen afkomstig is van Chinezen uit Hongkong en Taiwan.
8. Het gaat hier om de perceptie van de Indiase migranten op de rol van de Indiase overheid, die tot deze gevoelens van ressentiment hebben geleid. Deze blijkt echter vaak niet overeen te komen met de visie van hun familieleden en kastegenoten in Gujarat (Rutten & Patel, 2002).
9. Een voorbeeld hiervan zijn de *domestic servants*, waaraan Annelies Moors in haar oratie uitgebreid aandacht besteedde (2003). Zie voor een pleidooi voor de studie naar transnationale (illegale) stromen van arbeid en goederen binnen Azië: Willem van Schendel, 2002.
10. Zie voor voorbeelden met betrekking tot China: Douw & Chen, 2001.
11. Zie voor een uitvoerige beschrijving van dit proces, hoofdstuk 2 (A Question of Class?) van John Sidels studie naar religieus geweld in Indonesië [te verschijnen].
12. In een artikel uit 1964 (heruitgegeven in 1993) vroeg hij zich af: 'To what extent should our account of what happened in the Western world be revised on the basis of more recent experiences in Asia?' (Wertheim, 1993: 55).
13. In een essay over de ontwikkeling van ongelijkheid in het Westen toont Wilterdink (1993) aan dat de afname van ongelijkheid in westerse samenlevingen in het eerste deel van de twintigste eeuw werd gevolgd door een toename van ongelijkheid sinds het eind van de jaren zeventig. Volgens hem werd

de afname van ongelijkheid in het begin van de twintigste eeuw veroorzaakt door een sterke wederzijdse afhankelijkheid van hogere en lagere sociale klassen in westerse samenlevingen als gevolg van een sterke rivaliteit tussen natie-staten. Het mondialiseringsproces dat zich voordeed in de tweede helft van de twintigste eeuw leidde tot een verzwakking van de interdependentie tussen elites en arbeidersklassen op nationaal niveau. In het Westen voelen de hogere klassen zich sindsdien voor hun toekomst niet langer verbonden met, maar onafhankelijk van de steun van lagere klassen in hun samenleving. Onderzoek in de Verenigde Staten laat zien dat zij zelfs meer afstand hebben genomen van het idee dat de slechte positie van de stedelijke armen deels het gevolg is van daden der elite, en dus ook de verantwoordelijkheid is van de elites (Manor, 1993: 172-173). Velen wijzen de armen aan tegenwoordig als de schuldigen in plaats van als slachtoffers. Om vast te stellen of dit een algemene tendens is onder middenklassen, waar ook ter wereld, is meer omvattend onderzoek nodig.

14. Nu de door Jan Romein voorspelde 'Eeuw van Azië' lijkt te zijn aangebroken, zou het interessant zijn om te bezien in hoeverre zijn opvatting over de Europese geschiedenis als afwijking van het algemeen menselijk patroon ook van toepassing is op de toekomstige ontwikkelingen op wereldniveau (1954).
15. Voorbeelden van uitzonderingen hierop zijn onder andere te vinden in de bundel *The Anthropology of Globalization*, onder redactie van Jonathan Xavier Inda en Renato Rosaldo (2002). Maar zelfs tijdens de recensie van onder meer deze studie, merkt

David Graeber op dat 'anthropologists have probably remained most comfortable with the genre of writing in which members of nonelites can be shown to be creatively resisting, appropriating, or reinterpreting some apparently homogenizing influence imposed from above ... I cannot help but wonder, by doing so, we are also excluding ourselves from conversations – even movements – in which we might be able to contribute something important' (2002: 1223). Ik wil Birgit Meyer bedanken voor haar suggestie deze recensie in mijn analyse mee te nemen.

16. Zie Mintz (1998) en Appadurai (2000) voor een discussie over de vraag in hoeverre mondialisering en transnationalisering een 'nieuwe' antropologische onderzoeksmethode vereist. Ik kan me vinden in de opmerking van Appadurai dat de benadering van 'area studies' achterhaald is (2000: 7-8), maar ben met Mintz eveneens van mening dat een lokale verankering in het doen van onderzoek noodzakelijk blijft om diepgaande kennis en inzicht te verkrijgen in het proces van mondialisering en de daarmee gepaard gaande mobiliteit van mensen (1998: 130-131).
17. In zijn afscheidsrede geeft Ad de Bruijne aan dat het ook 'riskant is om de *human geography* in onderwijs en onderzoek voor alles via thematische subdisciplines vorm te geven en de regionale geografie geen centrale plaats te doen innemen. Het gevaar is namelijk groot dat de thematiek dan impliciet toch regionaal wordt maar dan voornamelijk gericht op eigen land en omgeving (...) Dan wordt (...) dit soort geografie de 'gewone' en die welke zich buiten de rijke wereld beweegt, de bijzondere' (2002: 15).

Literatuur

- Anderson, B.R.O'G. (1992). *Long-distance nationalism: World capitalism and the rise of identity politics*. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.
- Appadurai, A. (2000). *Globalization and area studies: The future of a false opposition*. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.
- Breman, J. (1987). *Het dorp in Azië als koloniale schijngestalte*. Amsterdam: Centre for Asian Studies Amsterdam.
- Breman, J. (1988). *The renaissance of social darwinism*. Den Haag: Institute of Social Studies.
- Breman, J. (2001). *Op weg naar een slechter bestaan: Verwijdering van industriële arbeid uit de formele sector van de economie*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Breman, J. (2003). De vijand in ons midden. *Sociologische Gids*, 166, 380-394.

- Breman, J. & Wiradi G. (2002). *Good times and bad times in rural Java: Case study of socio-economic dynamics in two villages towards the end of the twentieth century*. Leiden: KITLV Press.
- Bruijne, A. de (2001). *Globe, oikoumene en oikos: Reflecties over human geography*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Davis, K. (1951). *The population of India and Pakistan*. Princeton: Princeton University Press.
- Dicken, P. (1998). *Global shift: Transforming the world economy* (derde druk). Londen: Chapman.
- Dobbin, C. (1996). *Asian entrepreneurial minorities: Conjoint communities in the making of the world-economy, 1570-1940*. Londen: Curzon.
- Douw, L., Huang C. & Godley M.R. (eds.). (1999). *Qiaoxiang ties: interdisciplinary approaches to cultural capitalism in south China*. Londen: Kegan Paul International.
- Dwyer, R. (1994). Caste, religion and sect in Gujarat: Followers of Vallabhacharya and Swaminarayan. In R. Ballard (ed.), *Desh paradesh: The South Asian presence in Britain* (pp. 165-190). Londen: Hurst.
- Frank, A.G. (1998). *Re-orient: Global economy in the Asian age*. Berkeley: University of California Press.
- Goody, J. (1996). *The east in the west*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graeber, D. (2002). The anthropology of globalization (with notes on neomedievalism, and the end of the Chinese model of the nation-state). *American Anthropologist*, 104, 1222-1227.
- Gunnarsson, C. (1985). Development theory and third world industrialisation: A comparison of patterns of industrialisation in 19th century Europe and the third world. *Journal of Contemporary Asia*, 15, 183-206.
- Hira, S. (red.). (2003). *Het dagboek van Munshi Rahman Khan*. Den Haag: Amrit.
- Hoogvelt, A. (1997). *Globalisation and the postcolonial world: The new political economy of development*. Londen: MacMillan Press.
- Inda, J.X. & Rosaldo R. (eds.). (2002). *The anthropology of globalization: A reader*. Londen: Blackwell.
- Klerk, C.J.M. de (1953). *De immigratie der hindostanen in Suriname*. Den Haag: Amrit. Amsterdam: Urbi et orbi.
- Köbben, A.J.F. (1955). *De vergelijkend-functionele methode in de volkenkunde*. Groningen/Djakarta: Wolters.
- Kutanegara, P.M. & Nooteboom G. (2000). Forgotten villages? The effects of the crisis in rural Java and the role of the government. *Populasi*, 11, 23-60.
- Malik, K.N. (1997). *India and the United Kingdom: Change and continuity in the 1980s*. New Delhi: Sage Publications.
- Manor, J. (1993). *Power, poverty and poison: Disaster and response in an Indian city*. New Delhi: Sage Publications.
- Michaelson, M. (1978-'79). The relevance of caste amongst East African Gujaratis in Britain. *New Community*, 3, 350-360.

- Mintz, S.W. (1998). The localization of anthropological practice: From area studies to transnationalism. *Critique of Anthropology*, 18, 117-133.
- Moors, A. (2003). *Muslim cultural politics: what's Islam got to do with it?* Amsterdam: Vossiuspress.
- Mulder, N. (1998). *Mysticism in Java: Ideology in Indonesia*. Amsterdam/Singapore: The Pepin press.
- Mukta, P. (2000). The public face of Hindu nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 23, 442-466.
- Rajagopal, A. (1997). Transnational networks and Hindu nationalism. *Bulletin of Concerned Asian Studies*, 29, 45-58.
- Ramlal, S. (2003). The theorem of Baudhyana: Hindu nationalism, diaspora communities and the internet. Essay voor de module 'Aziatische Diaspora in Europa', Afdeling Sociologie en Antropologie, Universiteit van Amsterdam.
- Redding, S.G. (1990). *The spirit of Chinese capitalism*. Berlijn: Walter de Gruyter.
- Ritzer, G. (1993). *The MacDonaldization of society: An investigation into the changing character of contemporary social life* (herziene uitgave 2000). Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Ritzer, G. (1998). *The MacDonaldization thesis: Explorations and extensions*. Londen: Sage.
- Romein, J. (1954). *Aera van Europa: De Europese geschiedenis als afwijking van het algemeen menselijk patroon*. Leiden: Brill.
- Rutten, M. (1995). *Farms and factories: Social profile of large farmers and rural industrialists in India*. Delhi: Oxford University Press.
- Rutten, M. (2001). Betrokkenheid en onverschilligheid in Azië. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 28, 281-291.
- Rutten, M. (2003). *Rural capitalists in Asia: A comparative analysis on India, Indonesia and Malaysia*. Londen: RoutledgeCurzon.
- Rutten, M. & Patel P.J. (2002). Twice migrants and linkages with central Gujarat: Patidars in East Africa and Britain. In G. Shah, M. Rutten & H. Streefkerk (eds.), *Development and deprivation in Gujarat: In honour of Jan Breman* (pp. 314-328). New Delhi: Sage Publications.
- Schendel, W. van (2002). Geographies of knowing, geographies of ignorance: Jumping scale in Southeast Asia. *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 647-668.
- Sidel, J. *Riots, pogroms, jihad: Religious violence in Indonesia* (te verschijnen).
- Song, P. (2002). *Transnational social practice from below: The experiences of a Chinese lineage*. Proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam.
- Tambs-Lyche, H. (1980). *London Patidars: A case study in urban ethnicity*. Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Thunø, M. (1999). Persecuting and favoring groups with 'overseas connections' in the PRC: 50 years of changing policies concerning domestic *huaqiao*. Paper gepresenteerd op de 5th Annual Conference of the David C. Lam Institute for East-West Studies, Hong Kong Baptist University and Lund University, 18-20 oktober 1999.

- UNCTAD (1996). *World investment report 1996: Investment, trade and international policy arrangements*. New York & Genève: United Nations.
- Varadarajan, S. (ed.). (2002). *Gujarat: The making of a tragedy*. New Delhi: Penguin Books.
- Varma, P.K. (1998). *The great Indian middle class*. Delhi: Penguin Books.
- Vertovec, S. (2000). *The Hindu diaspora: Comparative patterns*. Londen: Routledge.
- Wertheim, W.F. (1964). *East-west parallels: Sociological approaches to modern Asia*. Den Haag: Van Hoeve.
- Wertheim, W.F. (1993). *Comparative essays on Asia and the west*. Amsterdam: VU University Press.
- Wessel, M. van (2001). *Modernity and identity: An ethnography of moral ambiguity and negotiations in an Indian middle class*. Proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam.
- Williams, R.B. (1984). *A new face of Hinduism: The Swaminarayan religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilterdink, N. (1993). Ongelijkheid en interdependentie: Ontwikkelingen in welstandsverhoudingen. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 20, 3-42.
- Wolf, E.R. (1982). *Europe and the people without history*. Berkeley: University of California Press.